

Др Борис Томанић, научни сарадник

Институт за савремену историју

УДК338.1(497.11 Лесковац)”1945/1961”

Београд, Република Србија

borisbox62@gmail.com

Мср Милан Миленковић

milanmilenkovic2@gmail.com

Оригиналан научни рад

Примљено: 10. март 2024.

Одобрено: 15. април 2024.

„Стварање социјалистичког човека”: ученици у привреди у Лесковцу 1945–1961

АПСТРАКТ: Циљ овог истраживања је анализа стручне и идеолошке изградње ученика који је требало да постану нови припадници радничке класе, са посебним освртом на организацију и васпитни рад домова ученика у привреди у којима је процес стручног и политичког уздизања био интензивнији. Временски оквир рада представља период након Другог светског рата, све до почетка привредних реформи и промена уредби које се односе на ученике у привреди шездесетих година, а просторни оквир је територија општине Лесковац. Рад се највећим делом заснива на необјављеној грађи Архива Југославије и Историјског архива Лесковац, те на објављеним изворима и релевантној литератури.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Југославија, социјализам, ученици, привреда, индустрија, Лесковац, школе, почеци школовања ученика у социјалистичкој привреди.

Завршетком Другог светског рата у Југославији је почела промена политичког и привредног система према програму Комунистичке партије Југославије (КПЈ). Нове власти су се у том процесу ослањале на обрасце и искуства из СССР-а. У пракси је то подразумевало прелаз на планску привреду, преусмерење развитка са лаке на тешку индустрију и развлашћивање приватног сектора који је до тада имао једну од најзначајнијих улога у привредном животу. Најпре је законом из децембра 1946. године национализована тешка индустрија и банковни систем, да би у новом таласу национализације, од

априла 1948, у државну својину прешла и мања предузећа, хотели, ресторани и радионице, док су у приватној својини остале занатске радње до четири запослена, ситна трговина, као и велики број пољопривредних добара. КПЈ је на приватни сектор гледао као на остатак старог капиталистичког система који је требало искоренити. Тако су у приватном сектору наметнути већи порези, делимично из идеолошког уверења, како би се умањиле социјалне разлике и спречило оживљавање „капиталистичких тенденција”, али и због преношења капитала из приватног у државни сектор. КПЈ је веровао да ће јачањем тешке индустрије Југославија смањити заосталост за развијеним земљама и повећати стандард становништва.¹

Међутим, при етатизацији привреде избијали су бројни проблеми. Једна од потешкоћа привредне трансформације Федеративне Народне Републике Југославије (ФНРЈ) био је недостатак квалификоване радне снаге. За развој сложених привредних грана, попут тешке индустрије, најпре је требало искоренити неписменост, створити образовану радну снагу и спровести процес урбанизације, будући да је 75% становништва у Југославији живело на селу. Нове власти су са тим циљем започеле велике радне акције у којима је учествовала добровољна радна снага, а вршила се и санација огромне штете коју је Југославија претрпела за време Другог светског рата. По угледу на совјетску привреду, у ФНРЈ је априла 1947. године започела изградња на принципима петогодишњег плана са циљем индустријализације и електрификације земље, при чему су највећа улагања била предвиђена за тешку индустрију, док је пољопривреда кроз ниску откупну цену трпела последице фаворизовања једне привредне гране.²

Будући да је потреба за новим радницима била велика, у ФНРЈ је априла 1946. године донет Закон о ученицима у привреди.³ Ученик у привреди био је лице које је радило у предузећу и истовремено похађало теоријску наставу у школи на смеру за који се обучава, и морао је имати навршених четрнаест година. Однос између послодавца и ученика био је уређен уговором о учењу, а за време проведено на раду и у школи ученици су од предузећа примали новчану награду на месечном нивоу. Школовање у привреди тра-

-
- 1 Dušan Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi 1918–1985* (Zagreb: Školska knjiga, 1985), 112–117, 128; Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952* (Beograd: Rad, 1988), 22.
  - 2 Ivana Dobrivojević, *Selo i grad. Transformacija agrarnog društva Srbije 1945–1955* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2013), 83; Александар Ракоњац, „Да ли су остварени главни циљеви Петолетке? Прилог проучавању развоја тешке индустрије у Југославији (1947–1952)”, *Токови историје*, XXXI, бр. 1 (2023), 98–105; D. Bilandžić, *n. d.*, 113–118, 341.
  - 3 Ivana Dobrivojević, „Najbednija dečija sudbina. Život učenika u privredi u Jugoslaviji 1945–1965”, *Istorija 20. veka*, XXXI, br. 1 (2013), 184.

јало је три године, а изузетак су били ученици грађевинске струке, чије је школовање било двогодишње. Време проведено у школи и на раду није смело бити дуже од осам сати дневно. Ученик је завршетком школе, са стеченим теоријским и практичним знањем, постајао квалификовани радник.⁴ Партија је овим настојала да створи нову радничку класу коју ће чинити социјалистички „свесни” људи чије стручно образовање је протекло у новом систему, због чега је поред њиховог практичног рада у образовном процесу био посебно заступљен и идеолошко-васпитни рад. Законом је забрањено да се ученици баве пословима који не потпадају под струку за коју се школују. Међутим, одредбе о ученицима у привреди нису се увек поштовале, што је стварало конфузне ситуације у њиховом раду.⁵ Ученици у привреди имали су значајно место у Првом петогодишњем плану будући да је њихово школовање требало да олакша достизање планираног броја од 750.000 квалификованих радника на крају петогодишњег плана.⁶

Овакве привредне форме које су почеле да се примењују у новој Југославији нису заобишле ни Лесковац. У међуратном периоду овај град је био један од индустријских центара Краљевине Југославије, са 45 фабрика, од којих је најзначајније било осам текстилних фабрика, седам фабрика металске индустрије, четири графичка предузећа, две фабрике гуме, потом фабрика трикотаже, ливнице, предузећа за прераду дрвета, фабрика пива, а радила су и два хотела. У граду је пословала Лесковачка централна банка и већи број новчаних завода који су активно учествовали у подизању градске привреде. Карактеристика Лесковца је била изградња индустрије искључиво на основу домаћег, локалног капитала.⁷ Завршетак рата створио је сложене прилике у привредном животу Лесковца, града који је био тешко погођен савезничким бомбардовањем 6. септембра 1944. године. Том приликом на Лесковац је пало 69 тона бомби, погинуло је око хиљаду становника и уништен је центар града и део индустријских капацитета, што је успорило привредни развој после рата. У град су 11. октобра ушле јединице Народно-

4 „Закон о ученицима у привреди”, *Службени лист ФНРЈ*, 5. 4. 1946, 319–320; Архив Југославије (АЈ), фонд 114, Савез социјалистичке омладине Југославије, фасцикла 105 (даље: АЈ, 114–105), Прописи о ученицима у привреди, Уредба о школама за ученике у привреди; АЈ, фонд 836, Канцеларија маршала Југославије, сигнатура: II-5-a-1/19 (даље: АЈ, 836, II-5-a-1/19), Изградња стручних радничких кадрова; Историјски архив Лесковац (ИАЈ), фонд Дом ученика при грађевинском предузећу „Трудбеник” (ДУГПТ), кутија 1, фасцикла 2 (даље: ИАЈ, ДУГПТ, к. 1, ф. 2), Допис Дома ученика у привреди при ГП „Трудбеник” Контролној комисији среског одбора Лебане, бр. 352, 31.12.1949.

5 I. Dobrivojević, „Najbednija dečija sudbina...”, 184–185.

6 „Закон о Петогодишњем плану развита народне привреде Федеративне Народне Републике Југославије”, *Службени лист ФНРЈ*, 30. 4. 1947, 413–414.

7 Србољуб Миленковић, *Разарање лесковачке индустрије 1941–1953* (Лесковац: Народни музеј, 2003), 11–13.

ослободилачке војске Југославије, након чега је преко радних акција требало рашчистити порушени град како би се омогућила изградња центра по новим урбанистичким правилима.⁸ Нова власт је извршила поделу на савезна, републичка и локална предузећа, у зависности од њиховог значаја. Будући да је након национализације држава контролисала средства за производњу, у Лесковцу је започело одношење појединих машина, као у случају Текстилне фабрике „Коста Стаменковић”, док је из града у потпуности пресељено 13 фабрика. Одлив производних капацитета из Лесковца престао је 1953. године. Што се приватног сектора тиче, 1947. у граду су радиле 502 занатске радње.⁹

Почеци школовања лесковачких ученика у привреди у оквиру новог система и у новим околностима нису били обећавајући. Одмах по отпочињању њиховог рада био је приметан слаб успех ученика. Након рата је, као једна од најпознатијих школа у привреди, радила Стручна продужна школа, чија је школска 1945/46. година са закашњењем кренула 1. децембра 1945. године. Ученици су на крају прве радне године показали изузетно слаб успех. Од 162 ученика оборено их је 69.¹⁰ За образовање кадрова из трговине била је задужена Нижа трговачка школа, чији су ученици такође бележили лоше оцене.¹¹ За школе у привреди првих година након рата био је карактеристичан недостатак наставника, па је привремено решење овог проблема нађено у хонорарним предавањима наставника других школа. Било је и других потешкоћа. Радило се по старим плановима и уџбеницима, а честе су биле и промене у организацији и називима школа.¹² С друге стране, идеолошка подлога на којој су школе функционисале већ је била постављена. Тако је из наставе избачена веронаука, док су сва три разреда учила руски језик.¹³

8 Момчило Павловић и Верољуб Трајковић, *Савезничко бомбардовање Лесковца 6. септембра 1944: студија и документи* (Београд: Институт за савремену историју; Лесковац: Народни музеј, 1995) стр. LXXIX–LXXXIX.

9 С. Миленковић, *н. д.*, 27–28.

10 Ученици су најпре били подељени у две групе; једна група је радила понедељком и четвртком, а друга уторком и петком у предузећима у Лесковцу, Вучју и Грделици. Највише је било столара (31), лимара (27) и стројобравара (27). Поменута школа је школске 1946/47. понела назив Стручна школа за ученике у индустрији и занатству. ИАЛ, фонд Металски школски центар „Раде Металац” (МШЦ), подфонд Стручна продужна школа (СПШ) (даље: ИАЛ, МШЦ, СПШ), к. 3, ф. 1, Успех ученика на крају школске 1945/46. године, бр. 134, 27. 08. 1946; ИАЛ, МШЦ, СПШ, к. 3, ф. 1, Извештај о раду Стручне продужне школе за фебруар 1946, бр. 66, 05 .03. 1946.

11 Драгутин Гроздановић, *Просвета, школство и култура лесковачког краја 1944–1954* (Лесковац: Народни музеј, 1987), 198–200.

12 *Исто*, 188–222; ИАЛ, МШЦ, СПШ, к. 3, ф. 1, Списак исплате хонорара за месец мај 1946, бр. 99, 31. 05. 1946.

13 ИАЛ, МШЦ, СПШ, к. 3, ф. 1, Сведочанства ученика на крају 1945/46. школске године.

У циљу повећања броја квалификованих радника дошло је до реформисања постојећих и оснивања нових школа, а како би школовање постало доступније деци која живе на селу и ратној сирочади, било је потребно формирати домове ученика у привреди. Ови домови оснивани су од стране градских или средњих одбора и финансијски су их помагали државни и локални органи власти, а постојали су и домови при савезним и републичким предузећима издржаваним од стране привредних организација.¹⁴ Први дом после рата је у Лесковцу формиран на државни празник, 7. јула 1946. године, као Градски дом ученика у привреди одлуком Градског народног одбора (ГНО) у Лесковцу, под чијом је ингеренцијом установа и била. Дом је припадао Министарству рада Народне Републике Србије (НРС) и био је мешовитог карактера, јер је обухватао ученике различитих струка од којих су најзаступљеније биле текстилна и металопрерађивачка. Највећи број ученика овог дома похађао је Мешовиту стручну школу и Металску стручну школу које су се у школској 1948/49. издвојиле из Стручне школе за индустрију и занатство.¹⁵

Поред наведених струка, због обнове земље и планиране изградње нових објеката посебно значајна била је грађевинска струка, па је потреба за квалификованим радницима из ове гране била велика. Иницијативом Државног грађевинског предузећа (ГП) „Трудбеник” новембра 1947. године при овој фирми формиран је познати Дом за ученике грађевинске струке. Сви станари дома радили су на градилиштима предузећа и уједно похађали Грађевинску школу у којој су у почетку постојали зидарски и тесарски смер, да би касније били придодати паркетарски, армирачки и бетонерски смер. Дом је финансиран путем фонда за уздизање кадрова ГП „Трудбеник”.¹⁶

За потребе текстилне струке, од октобра 1947. године почела је са радом Индустријска текстилна школа (ИТШ), позната по свом женском одељењу у које су прешле ученице Женске занатске школе, која је основана још пре ра-

14 АЈ, 114–105, Упутства у организацији и раду домова за ученика у привреди при предузећима савезног значаја; АЈ, 836, П-а-1/19, Збирни финансијски план за изградњу децијих домова и интерната ученика у привреди за збрињавање деце и омладине под старатељством.

15 У овом дому је 1949. било ученика у следећим струкама: 15 из текстилне, 14 из металске, по шест из дрвопрерађивачке и трговачке, тројица за прераду коже и гуме, по један из прехранбене, медицинске, хемијске и електротехничке струке, укупно 48 ученика. ИАЛ, фонд Дом ученика у привреди „7. јули” (ДУП-7Ј), к. 1, ф. 4, Општи упитник о дому, 1949; ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 1, ф. 4, Преглед бројног стања ученика у интернату 1949.

16 Дом је касније радио у оквиру предузећа „Озрен” са седиштем у Нишу, под чијом су управом ученици некадашњег ГП „Трудбеник” били све до 1952. године. ИАЛ, ДУГПТ, к. 1, ф. 2, Допис Дома ученика у привреди при грађевинском предузећу „Трудбеник” Повереништву за просвету ГНО Лесковац, бр. 26, 29. 01. 1948; ИАЛ, ДУГПТ, к. 1, ф. 2, Тромесечни извештај Дома при ГП „Трудбеник” за период октобар–децембар 1949, бр. 327, 28. 12. 1949.

та. Тада је ова установа и угашена. Нову школу је њене прве школске године похађало 35 ученика, да би већ у школској 1949/50. бројала 125 ученика који су практичан рад обављали у Текстилном предузећу „Коста Стаменковић” и у радионицама лесковачке Средње текстилне техничке школе.¹⁷ Ученици су били подељени на два смера, предионичарски и ткачки. За потребе све већег броја ученика у ИТШ, 1947. године започела је изградња интерната за њене потребе, у који је убрзо била смештена већина ђака. Интернат је функционисао под окриљем Текстилног предузећа „Коста Стаменковић”, а припадао је Главној дирекцији за текстилну индустрију Министарства индустрије НРС. Истовремено са овим домом, у Лесковцу је отворен још један дом у оквиру Металског предузећа „Раде Металац”. Ова установа није била самостална у финансијском и организационом погледу, већ је у потпуности деловала под окриљем предузећа и металске школе. Престала је са радом веома брзо, након што је 14 ученика овог дома прешло у Градски дом ученика у привреди септембра 1950. године.¹⁸

Када је реч о структури ученика у домовима, највећи број чинила су деца чији су родитељи били ситни пољопривредници. У Градском дому ученика у привреди и Дому при ГП „Трудбеник” становали су једино ученици мушког пола, док је Интернат при ИТШ „Коста Стаменковић” примао ученике оба пола.¹⁹ Посебна пажња је била посвећена ученицима чији су родитељи погинули као борци у НОБ-у или су страдали као жртве фашистичког терора. У Градском дому ученика у привреди трећину укупног броја станара чинила су деца погинулих бораца.²⁰

Уз лошу поставку система образовања и упитну логистику, јављали су се и други проблеми. Првих послератних година већина ученика која је уписала школу у привреди имала је само четири разреда основне школе, а било је примера ученика који су са два разреда основне школе или само са алфаветским течајем склапали уговоре о учењу, тиме стекавши статус ученика

17 Д. Гроздановић, *н. д.*, 217–220.

18 ИАЛ, фонд Интернат Индустријске текстилне школе „Коста Стаменковић” (ИИТШ), к. 1, ф. 1, Платни списак ученика за март 1952; ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 2, ф. 5, Општи упитник о дому; ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 3, ф. 6, Састанак педагошког савета домова у Лесковцу 18. 10. 1950; ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 3, ф. 6, Записник о примопредаји материјала рађен 1. септембра 1950.

19 У дому је у том тренутку од 53 ученика било њих 47 који су потицали из породица сиромашних сељака и чланова задруга, а само двојица су потицали из породице радника. ИАЛ, ИИТШ, к. 1, ф. 1, Платни спискови ученика; ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 2, ф. 5, Преглед ученика на дан 30. 10. 1949.

20 ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 3, ф. 6, Допис Дома ученика у привреди Савезу бораца Народноослободилачког рата, бр. 184, 21. 03. 1950.

у привреди.²¹ Стварање образоване и свесне радничке класе, што је представљало замисао КПЈ, било је веома отежано оваквом структуром ученика у привреди, јер се тешко могао створити квалификовани радник са неколико разреда основне школе или само са течајем.

Школовање у привреди завршавало се стручним испитом пред комисијом, за шта су била предвиђена два рока. Уколико би ученик имао позитивне оцене у завршном разреду из свих предмета, могао је полагати у летњем року, а онима који нису испуњавали тај критеријум остављан је јесењи рок за поправни и за накнадно полагање стручног испита. Стручни испит састојао се из усменог и писменог дела, и то из четири предмета: матерњи језик, устав и законодавство ФНРЈ, рачун са калкулацијом и геометријом, као и технологија струке са техничким цртањем. Будући да српски језик и устав и законодавство ФНРЈ у школској 1947/48. години због смањеног фонда часова нису били потпуно укључени у школски програм завршног разреда ученика у привреди, испитним комисијама се саветовало да на испиту траже само уопштено знање из ова два предмета, што је додатно упрошћавало систем образовања и самим тим обезвређивало критеријум који је требало држати на високом нивоу.²²

Ученици у привреди у Лесковцу били су активни на радним акцијама током 1948. године, радећи на регулацији тока реке Ветернице која се тих година често изливала правећи велику штету граду, као и на изградњи панчевачке пруге. Ученици Грађевинске школе на градилиштима су били подељени по радним бригадама. На челу сваке бригаде налазио се инструктор који је више пута био проглашаван за ударника, док се из сваке групе ученика бирао по један који је имао најбољи успех у школи и који је осталима из своје групе помагао у савладавању школског градива.²³ До великог разочарања локалних власти дошло је новембра 1949. године када је група од 50 свршених ученика Грађевинске школе при ГП „Трудбеник”, који су након положеног испита за квалификоване раднике послати на изградњу приоритетних објеката у Ћуприји, самовољно напустила градилиште и вратила се својим кућама. Нови радници су потом критиковани да је њиховим одустајањем доведена у питање изградња објеката који су у оквиру петогодишњег плана имали важно место. Остали ученици који су те године завршили Грађевинску школу послати

21 ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 1, ф. 1, Пријавни листови за примање у Дом ученика у привреди, 1948.

22 ИАЛ, ДУГПТ, к. 1, ф. 1, Упутство о обављању завршних испита у школама ученика у привреди за школску 1947/48. бр. 12172, 20. 05. 1948.

23 ИАЛ, ДУГПТ, к. 1, ф. 2, Допис Дома при ГП „Трудбеник” Повереништву рада ГНО Лесковац, бр. 243, 01. 08. 1949; ИАЛ, ДУГПТ, к. 1, ф. 1, Допис Дома при ГП „Трудбеник” управи Државног грађевинског предузећа „Трудбеник”, бр. 49, 27. 09. 1948.

су на градилишта у Ужицу, Грделици, при војним грађевинским предузећима у Нишу и Лесковцу, а неколико ученика је отишло на раднички техникум и нормирски курс у Нишу.²⁴

Живот у домовима и васпитни рад

Живот у домовима за ученике у привреди био је идеолошки обојен и подређен циљевима стварања новог социјалистичког човека. Ученици су смештајем у домовима добијали редовну исхрану, одећу и обућу, а на културном пољу могућност посете позориштима, биоскопима, изложбама и различитим предузећима у граду; такође су слати и на летовања. Исхрана ученика се у почетку одвијала преко бонова за прехрану које су додељивали државни органи, а значајну помоћ у исхрани пружио је Међународни дечији фонд.²⁵ Ученици који су становали у дому давали су 80% своје награде за рад на име доприноса дому, док је њима остајало свега 20%. Највећи проблем домова за ученике у привреди свакако су били прихватни капацитети. Домови су стално мењали смештајне објекте. Постојао је недостатак кревета тако да је број ученика у домовима био готово увек знатно изнад капацитета. Често су по два ученика спавала у истом кревету, што је негативно утицало на хигијену ових установа. Веома упитна је била и стручна спрема васпитног особља у дому. Управница Градског дома ученика у привреди имала је завршена само два разреда основне школе, а на рад у дому дошла је са свега 25 година, без неког већег искуства у образовању.²⁶ Хроничан проблем, поред стручне спреме васпитача, био је, како је већ речено, и њихов недостатак. То се посебно одразило у Дому при ГП „Трудбеник”, где је неко време за 180 ученика био задужен само један васпитач.²⁷

Сви домови у привреди имали су савет којег су чинили управник, васпитачи, представник предузећа, уколико је дом функционисао под предузећем, директор школе или разредни старешина, повереник рада среског или градског народног одбора, представници масовних организација и руководиолац омладинске организације у дому. Савет је вршио надзор над целокупним

24 ИАЛ, ДУГПТ, к. 1, ф. 2, Допис Дома при ГП „Трудбеник” Месном народном одбору Белановце, бр. 307, 19. 11. 1949; ИАЛ, ДУГПТ, к. 1, ф. 2, Допис Дома ученика при ГП „Трудбеник” Одсеку плата и надница Грађевинског предузећа „Трудбеник”, бр. 318, 22. 11. 1949.

25 ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 1, ф. 4, Преписка између управе дома и ГНО Лесковац током 1949. године; АЈ, 836, II-5-а-1/19, Недостаци у снабдевању које је потребно отклонити, издавање потрошачких карата.

26 ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 1, ф. 1, Уговори о учењу; ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 2, ф. 5, Преглед домског особља на дан 5. март 1949.

27 ИАЛ, ДУГПТ, к. 1, ф. 2, Бројно стање у дому на дан 1. јануар 1949; ИАЛ, ДУГПТ, к. 1, ф. 2, Месечни извештај за месец март, бр. 120, 01.04.1949.

радом у дому. Одлуку о искључењу ученика из дома могао је донети једино савет на предлог управника, који је уједно сазивао седнице савета и председавао. Према правилнику, седница се одржавала једном у месец дана. У оквиру домова постојала су стручна педагошка већа, чији су чланови били управник и васпитачи дома, а Дом при ГП „Трудбеник” имао је и представника актива Народне омладине.²⁸ О успеху и дисциплини ученика расправљало се на редовним ученичким конференцијама. За домове на територији ГНО Лесковац постојало је посебно Педагошко веће при Повереништву рада које су сачињавали представници свих домова ученика и представник ГНО Лесковац.²⁹

Педагошко веће и редовне ученичке конференције, као и друге задужене установе, имали су пуне руке посла због константне недисциплине, незаинтересованости на послу и слабог теоријског предзнања ученика. Често се дешавало да домове и школе у привреди ученици својевољно напуштају. Том приликом износили су домске ствари које су имали код себе, због чега је дом од полицијских станица тражио да пронађу поменути ученике са циљем да ствари које су државна својина буду враћене у дом. Првих послератних година честе су биле крађе новца, одеће и обуће међу ученицима, као и туче у којима је уништавана домска имовина. Ученици су стално ломили прозоре и столице, а неки су путем алата проваљивали у магацин и крали храну. Домска управа тешко је могла да обузда станаре дома, делимично јер се радило о веома непослушним ученицима, а делом и због помањкања стручног кадра, јер један или два васпитача нису могли да током целом дана прате понашање великог броја станара. Једном приликом су ученици просветној инспекцији пријавили и физички напад васпитача на ученика у дому. С друге стране, било је и позитивних примера међу ученицима, па су повремено предузећа поред редовне месечне плате давала и једнократну новчану награду ученицима који су се истакли у раду, а једном приликом је ученик успео да поправи осветљење након што техничко особље предузећа није могло да реши тај проблем. Васпитачи су ради лакшег рада водили евиденцију о ученицима у књигама индивидуалних особина у којима су наводили похвалне, али и негативне појаве код сваког станара посебно. У овим књигама углавном су предњачиле лоше карактерне особине, а васпитачи су често користили погрдне и деградирајуће речи за описивање појединих ученика.³⁰

28 ИАЛ, ДУГПТ, к. 1, ф. 2, Савет дома, 1949; ИАЛ, ДУГПТ, к. 1, ф. 2, Тромесечни извештај рада дома, бр. 250, 27. 08. 1949; ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 4, ф. 8, Записник са редовне седнице Педагошког већа 24. 02. 1951; АЈ, 114–105, Упутства у организацији и раду домова за ученике у привреди при предузећима савезног значаја.

29 ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 3, ф. 6, Повереништво рада ГНО Лесковац градским домовима ученика у привреди, бр. 4066, 05. 12. 1949.

30 ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 1, ф. 1, Допис Дома ученика у привреди Повереништву рада ГНО Лесковац, бр. 144, 09. 03. 1950; ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 1, ф. 1, Подаци о бројном стању 1948;

Како би се ученици анимирали и њихово негативно понашање svelo на најмању могућу меру, од октобра 1948. почела су да се организују системска такмичења као једна од најзначајнијих метода рада за ученике у привреди.³¹ Такмичења су била организована на три нивоа: у оквиру једног дома, међу домовима са територије истог града или среза и потом на највишем нивоу, између домова са територије НРС. Један дом био је сачињен од више колектива. Подела је најчешће вршена према собама, тако да су у оквиру једног дома биле награђиване најчистије собе. У појединачној конкуренцији ученици су били награђивани за најбољи успех у школи, потом за хигијену, успех на раду, културном пољу и физкултури. Победник и победничка соба добијали су прелазну заставицу за најбољи резултат. Најбољи ученици у домовима примали су различите награде; најчешће су то биле књиге. Ученицима који би завршили школу у привреди и самим тим напустили дом, а који су показали добре резултате приликом школовања, понекад се дозвољавало да са собом понесу ствари које су добили у дому. Домска такмичења спровођена су под партијски обојеном паролом: „Бити први у учењу и стручном уздицању, водити са собом све ученике у привреди!”³² У Дому при ГП „Трудбеник” за потребе такмичења постојала је и листа најбољих и најгорих ученика која се стално допуњавала. Запажен резултат ученици овог дома постигли су на градилишту у Железнику на такмичењу у конкуренцији домова ученика у привреди са територије НРС, јер су показали најбоље резултате у раду и дали највећи број радних часова, приликом чега су награђени сталном заставицом за најбољи дом, комплетом дресова и износом од 25.000 динара.³³

Поред анимације путем такмичења, треба истаћи да су се у домским зградама налазиле библиотеке и читаонице са стручном и политичком литературом. У Градском дому ученика у привреди постојао је „Црвени кутић”, део испуњен паролама у којем је било забрањено учење и остављање школског материјала. За њега је био задужен културно-просветни референт, а служио је за чување новина, шаха, радија и часописа. Поред тога, у васпитном раду користила су се достигнућа совјетске педагошке школе, попут *Изабраних педагошких дела* Антона Макаренка, која је Министарство просвете НРС

ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 1, ф. 1, Награђивање ученика; ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 3, ф. 6, Извршни одбор ГНО Лесковац, бр. 19713, 21. 06. 1950; АЈ, 114–105, Социјално-економски проблеми ученика у привреди.

31 „Такмичећи се ученици у привреди постижу све боље резултате”, *Наша реч*, 30. 10. 1948, 3

32 ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 1, ф. 4, Допис Извршног одбора ГНО Лесковац, бр. 38878, 19. 11. 1949; ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 1, ф. 4, Записник са седнице Одбора ученика одржане 08. 10. 1948.

33 ИАЛ, ДУГПТ, к. 1, ф. 2, Извештај о раду Дома ученика при ГП „Трудбеник”, бр. 265, 12. 10. 1949; ИАЛ, ДУГПТ, к. 5, ф. 1, Решење Министарства грађевине НРС, 22. 10. 1949.

препоручивало просветним установама.³⁴ Коришћен је и часопис за педагошка питања *Савремена школа* који је почео да излази 1946. године са радовима из области педагогије и историје педагогике, психологије и синдикалног покрета, а сви радови из одељка педагошке хронике у овом часопису били су посвећени совјетским темама, попут радова о Академији педагошких наука у Руској Совјетској Федеративној Социјалистичкој Републици (РСФСР), о припремању за нову школску годину у СССР-у и о совјетском петодогодишњем плану.³⁵ Ученици су на дневном нивоу имали бројна задужења од стране васпитног особља и сваког дана су појединци слали по млеко и хлеб, а у домском ресторану дежурни ученици су сервирали јела својим друговима, док су неки станари били задужени за чишћење просторија и дворишта.³⁶ Оваквом поделом послова делимично се надокнађивао недостатак техничког особља у домовима.

Васпитни и идеолошки рад свакако је био интензивнији над ученицима који су били смештени у домовима, јер су они време ван предузећа и школе проводили под надзором васпитача који су се трудили да ученицима усаде „класну свест”. Веровало се да ће ученици образовањем у социјализму стећи радну навику и моралну одговорност које ће их подстаћи да се више посвете учењу, али и да ће се тиме искоренити утицај цркве и свештенства на образовање.³⁷ Посебан значај у идеолошком подизању ученика имао је филм као најпрактичније средство за рад са омладином. Уједно је и због великог процента неписмених било ефективније користити филмску уметност него књигу за пропагандне сврхе.³⁸ Васпитање ученика све до почетка 1949. године одвијало се у просовјетској атмосфери кроз разна предавања, али и писање есеја на различите теме из СССР-а. У већини ових ученичких есеја готово да нема речи о Југославији и Јосипу Брозу. Ученици су похвално писали о

34 ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 4, ф. 8, Дневна заповест бр. 27, 22. 10. 1948; ИАЛ, ДУГПТ, к. 1, ф. 1, Допис Министарства просвете НРС Дому ученика при ГП „Трудбеник”, бр. 57743, 22. 09. 1948; АЈ, 114–104, Реферат уз правила о владању и учењу ученика.

35 АЈ, 114–104, Педагошка штампа; ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 2, ф. 3, Инвентар дома, 1946.

36 ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 2, ф. 3, Дневна заповест бр. 2, 18. 08. 1947.

37 АЈ, 114–58, Марксистичко-лењинистичко васпитање омладине; АЈ, 114–104, Реферат Јанеза Випотника, „Нова школска година, нови задаци Народне омладине”; АЈ, 114–104, Реферат Митре Митровић „Коме и какво образовање и васпитање”.

38 АЈ, 114–104, Штампа и филм; у пропагандне сврхе коришћена је интеракција ученика Градског дома са својим вршњацима из земаља „народне демократије”. Тако су ђаци лета 1948. преко пољске амбасаде у Београду ступили у контакт са ученицима Гимназије и Индустријске школе државног завода за инжињерију у Урсусу код Варшаве у којем су говорили о Југославији и празницима које прослављају, тражећи да их ученици ових школа упознају са начином живота у Пољској. ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 2, ф. 3, *Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Belgradzie*, Аташе за културу, Дому ученика у привреди, 5536/61, 10. 06. 1948.

првој земљи социјализма, „пјатиљеткама”, Црвеној армији, совјетској радничкој класи, о Лењину и Стаљину, па чак и о појединим детаљима из живота ове две личности, а реч је о деци која су имала углавном између четрнаест и шеснаест година и која су до пре неколико година, за време Владе народног спаса, одгајана у једном другачијем просветном систему, који је антагонизовао комунизам и Совјетски Савез. У есејима ученици су правили бројне граматичке и правописне грешке, што указује на њихову елементарну неписменост. Познавање појединих догађаја и детаља из историје СССР-а, као и из живота Лењина и Стаљина, свакако је било резултат рада васпитача и наставника који су усмеравали децу приликом писања.³⁹

У васпитни рад ученика активно су се укључиле и друге установе и организације чија су предавања ученици често посећивали, попут Народног универзитета, Антифашистичког фронта жена (АФЖ) и Савеза бораца. Два пута недељно слушала су се предавања из политичког живота, а теме су биле „Живот и рад Владимира Иљича Лењина”, „Улога Лењина у Октобарској социјалистичкој револуцији и изградњи социјализма у свету”, „Живот и рад Јосифа Стаљина”, „О седмогодишњици Југословенске Армије”, „О комунистичком васпитању” итд. Доминирале су совјетске теме, потом идеолошке из марксизма-лењинизма, о Југословенској армији, значају Савеза комунистичке омладине Југославије (СКОЈ) и Комсомола.⁴⁰ Ученици су слушали и о словеначком праву на Корушку и ослобођењу Трста, тако да су ови територијални спорови били приказивани као велике неправде учињене ФНРЈ. Још један вид индоктринације ученика била је специфична култура сећања кроз прослављање одређених датума из југословенске и совјетске историје. Посебно велики значај, све до 1949. године, придаван је годишњици Октобарске револуције, чија је припрема за обележавање у дому почињала недељу дана унапред, затим Првом мају, Дану републике, Дану устанка народа Србије и Дану младости. Верски празници се нису прослављали, а васпитачи дома имали су негативно мишљење о понашању ученика који би ишли на одсуство због славе или који су на неки начин испољавали религиозност, сматрајући ове појаве сујеверјем које је требало искоренити. Тиме се код станара дома,

39 Међу ученицима који су писали идеолошке есеје било је и оних који нису уопште знали како се пишу основни идеолошки термини, пример је ученик који је свој есеј завршио дословно речима „Смртва шизму”, не знајући да се реч правилно пише „фашизам”. ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 1, ф. 1, Досијеи ученика 1947; Љубинка Шкодрић, „Основно школство у окупираној Србији 1941–1944“, у: *Без школе шта би ми?! Огледи из историје образовања у Србији и Југославији од 19. века до данас*, уреднице: Александра Илић Рајковић и Сања Петровић Тодосијевић (Београд: Институт за новију историју Србије, Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета у Београду, 2021), 272.

40 ИАЛ, ДУГПТ, к. 1, ф. 2, Месечни извештај о ученицима, бр. 21, 03. 01. 1948; „Народни универзитет: о Марксистичко-лењинистичком учењу”, *Наша реч*, 22. 5. 1948, 3.

који су углавном били деца пореклом из конзервативних и религиозних сеоских средина, настојао смањити утицај цркве.⁴¹

Сукоб са Информбироом (ИБ) није се одмах одразио на васпитни рад у домовима, тако да су ученици децембра 1948. године погледали све совјетске филмове који су се пуштали у локалном биоскопу, а слушали су и предавања „О Стаљину”. Ученици при ГП „Трудбеник” су током марта 1949. године свакога дана по један сат морали да разматрају историју Свесавезне комунистичке партије (бољшевика) [СКП (б)].⁴²

Ученици у самоуправљању

Сукоб са ИБ-ом представљао је велику прекретницу у економском и политичком животу ФНРЈ. Земље Источног блока спровеле су трговинску блокаду што је тешко погодило југословенску привреду. резултирајући падом извоза, док је смањење увоза из социјалистичких земаља довело у питање остварење Првог петогодишњег плана. Будући да је Југославија била искључена из социјалистичког блока, КПЈ је почела да тражи нови пут развоја социјализма, након чега је уведен специфичан привредни систем који се заснивао на радничком самоуправљању и постепеном смањењу државне интервенције. Увођење самоуправљања формално је започело 27. јуна 1950. доношењем Основног закона о управљању државним привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива. Прокламована је друштвена својина над средствима за производњу, а циљ је био и да одвајањем предузећа од државног буџета привредне организације постану самосталне у финансирању.⁴³ Увођење самоуправљања одразило се и на функционисање школа и домова ученика у привреди.

Уредбом донетом 1952. године регулисано је да искључиво ученици са навршених осам разреда основне школе могу да упишу школе у привреди.⁴⁴ Савет за просвету и културу НРС јуна наредне године донео је одлуку да за упис у школе у привреди кандидат мора да има завршених осам разреда основне школе, нижу гимназију или седмогодишњу школу уколико је њу

41 ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 2, ф. 3, Књига дневних заповести дома.

42 ИАЛ, ДУППТ, к. 1, ф. 2, Извештај рада дома за месец март 1949, бр. 120, 01. 04. 1949; ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 2, ф. 3, Извештај са такмичења за децембар 1948. године.

43 АЈ, 836, II-5-a-1/19, Експозе Јосипа Броза Тита, 27. 04. 1950; D. Bilandžić, *n. d.*, 156–158; Данијел Кежић, „Политичке последице економских реформи у СФРЈ. Од дезинтеграције економског система до конфедерализације Југославије (1961–1971)“, *Токови историје*, XXV, бр. 2 (2017), 12–14; „Основни закон о управљању државним привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива“, *Службени лист ФНРЈ*, 5. 7. 1950, 789–793; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Treća knjiga. Socijalistička Jugoslavija 1945–1988* (Beograd: Nolit, 1988), 212–244.

44 I. Dobrovojević, „Najbednija dečija sudbina...”, 185.

завршио током 1952. године. Одступања у траженој спремности зависила су од смера за који се ученик уписивао. Ученици у привреди који су се уписали пре доношења ове одлуке и који нису имали потребну спремност морали су да похађају посебна одељења у школама у привреди где се радило по програму који је одредио Савет за просвету и културу НРС.⁴⁵ Такође, законом је било прописано да ученици у привреди имају право на плаћени одмор од тридесет дана у току летњег школског распуста и седам дана у току зимског.⁴⁶

Заокрет у политици подразумевао је постепено одбацивање совјетских педагошких узора који су сада оцењени као непотребни не само због „идејне стране” већ и због другачијих прилика у раду. Ипак, поједини педагошки часописи, попут *Савремене школе*, и током 1949. објављивали су чланке о совјетској педагогији или су неки издавачи преводили цела педагошка дела из СССР-а, при чему су аутори и уредници нападани на конференцијама за некритички однос према совјетској литератури. Оцена је била да су се безусловним прихватањем страног наслеђа потпуно занемаривали сопствено искуство и потребе. Лутање у дефинисању новог социјалистичког пута видљиво је и на пољу васпитања ученика, јер су педагошки часописи усмеравани да више пишу о српској педагошкој пракси из друге половине XIX века ради проналажења основа за развој „сопствене педагошке науке”.⁴⁷

Један од главних задатака у новим условима насталим после сукоба са ИБ-ом био је како да совјетски однос према Југославији ученицима буде приказан у негативном светлу, јер је то подразумевало негацију читаве васпитно-идеолошке политике која је све до 1949. преко сваке мере идеализовала СССР. У васпитном раду ученика избачена су предавања о Стаљину и другим совјетским темама, а почеле су да преовлађују теме из историје НОБ-а, Југословенске армије, КПЈ⁴⁸ и функције омладине у комунистичком друштву, а посебан значај имала су предавања о Титу и његовом животу. Ученицима је више пута одржавано предавање „О неистинитим и лажним клеветам противу наше Партије и земље”. Васпитачи су ученицима у дому држали предавања везана за критику резолуције ИБ-а и „совјетски ревизионизам”. У васпитном раду користиле су се новине попут *Борбе*, *Комуниста*, *Партијског гласника*, *Црвене звезде*, *Омладине*, *Задруге* и локалних лесковачких новина *Наша реч*. Сваке недеље обрађивала су се актуелна политичка дешавања тако што су ученици уз помоћ васпитача спремали чланке из наведених новина и разговарали о њима. Већа пажња посвећена је и друштвеном животу. Учени-

45 Исто, 185; ИАЛ, фонд Дом ученика у привреди „11.октобар”, (ДУП-11О), к. 2, ф. 1, Допис Савеза за просвету и културу, бр. 8811, 03. 07. 1953.

46 „Уредба о ученицима у привреди”, *Службени лист ФНРЈ*, 25. 7. 1952, 734–737.

47 АЈ, 114–104, Педагошка штампа.

48 Од 1952. Савез комуниста Југославије (СКЈ).

ци су редовно организовали друштвене вечери уз музику и српске народне песме, а често су се посећивале фудбалске утакмице локалног клуба Дубочица. Ученици су током летњег одмора ишли на летовалиште у село Крушевице у близини Власотинца, поједини су слати на море, а организовале су се и екскурзије до Ђердапа и Београда.⁴⁹

Почетком педесетих година наставило се са даљом реорганизацијом. У Лесковцу су се 1950. године као школе ученика у привреди водиле: Индустијска текстилна школа „Коста Стаменковић”, Мешовита стручна школа ученика у привреди, Метална стручна школа за ученике у привреди, Средња трговачка школа и Школа ученика у привреди грађевинског смера при ГП „Трудбеник”.⁵⁰ Одлуком Народног одбора Градске општине Лесковац 26. августа 1952. формиран је Дом ученика у привреди „11. октобар”, у чији састав су ушли Градски дом ученика у привреди, Интернат при ИТШ „Коста Стаменковић” и ученици ГШ при предузећу „Озрен” односно ученици некадашњег предузећа „Трудбеник”. Овим путем су сви лесковачки домови у привреди спојени у један.⁵¹

Новина у организацији је била да су градски домови у привреди у НРС постали установе са самосталним финансирањем и планирањем прихода и расхода, одвојени од државног буџета, што је стварало велике финансијске тешкоће у њиховом раду. Основни приходи ових установа сада су били доприноси ученика (задржана је стопа од 80% месечне награде за рад, односно ученичке плате, која је ишла дому), с тим да су предузећа новац за издржавање станара слала директно дому, а не преко ученика као раније. Услед повећања цена намирница средином 1955. године један ученик је на месечном нивоу коштао дом 5.500 динара на име смештаја, хигијенских потреба и исхране, док су истовремено ученици добијали плате у зависности од разреда који су похађали, за први разред 1.000 динара, за други 1.500 и за трећи разред 2.000 динара. Када се одбије 80% ученичке награде, колико је ишло на име издржавања у дому, види се да су трошкови дома били знатно већи од износа који су ученици примали, па је проблем настао у исплати разлике до пуног износа. Родитељи ученика који нису били социјално угрожени морали су да плаћају ову разлику за смештај свог детета, док је за социјално угрожену децу, децу палих бораца или жртава фашистичког терора трошкове сносио општински буџет. Практично све до краја 1955. године ученичке награде ни су се мењале, да би онда ученици сва три разреда добили скромне повишице

49 ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 1, ф. 4, Извештаји и планови рада дома 1949; ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 2, ф. 5, Преглед инвентара у дому 1949.

50 Д. Гроздановић, *н. д.*, 191–220.

51 ИАЛ, ДУП-11О, к. 2, ф. 1, Годишњи извештај о раду дома за школску 1952/53, бр. 431, 04. 07. 1953.

од по 500 динара. Због овакве ситуације многи ученици који нису потпадали под категорију социјално угрожених морали су да напусте дом, јер њихови родитељи због слабог материјалног стања нису могли да плаћају допринос за њихово издржавање.⁵² Без обзира на то што је Дом „11. октобар” једини у Лесковцу био задужен за прихватање ученика у привреди, на захтеве општинских органа од 1953. године почиње да прима све више деце погинулих бораца и жртава фашистичког терора без обзира да ли је реч о ученицима који још похађају основну школу или школу у привреди, чиме се дом фактички претварао у прихватну установу. У дому је тако направљена велика старосна разлика међу ученицима који су били између дванаест и двадесет година старости. Васпитни рад у дому додатно су отежавала одступања у васпитању ученика који су долазили из различитих домова и који су након спајања прешли да живе заједно у дому, а многи младићи су по први пут становали заједно са девојкама. Педагошки савет дома често је био приморан да расправља о размирицама које су произлазиле из мушко-женских односа.⁵³

Такође, стари проблеми, какви су били недостатак дисциплине, залагања на раду и мањак свести занатлија о значају правилног усавршавања ученика у послу, нису нестали, него су се, напротив, умножавали. Поред тога, мајстори су приморавали своје ученика да се баве пословима који не спадају у њихову струку, попут рада око винограда, чувања стоке и слично, што је било забрањено законом. Ученици су код појединих мајстора радили и по четрнаест сати дневно, чиме су били присиљени да занемаре своје школске обавезе. С друге стране, дешавало се да ученици годинама обављају споредне и једноставне послове попут закивања гајбица, што није ишло у прилог њиховом стручном подизању. Ученици су такође трпели батине и малтретирања од стране мајстора. Дешавало се да ученик више пута промени струку, некада својом вољом, а некада одлуком предузећа, што је онемогућавало оспособљавање ученика за конкретан посао.⁵⁴

52 „Уредба о повећању плата радницима и службеницима у привредним организацијама и награда ученицима у привреди”, *Службени лист ФНРЈ*, 11. 7. 1955, 521–522; АЈ, 114–59, Стенографске белешке, Саветовање о проблемима ученика у привреди и ученика школа са практичном обуком, 20. 03. 1957; АЈ, 114–105, О неким актуелним проблемима код ученика у привреди; ИАЈ, ДУП-110, к. 2, ф. 2, Допис Дома ученика у привреди „11. октобар” НОО Владичин Хан, бр. 1157, 06. 10. 1955; ИАЈ, ДУП-110, к. 1, ф. 1, Платни списак ученика 1956.

53 ИАЈ, ДУП-110, к. 2, ф. 2, Допис Дома ученика у привреди „11. октобар” НОО Лесковац, бр. 1199, 04. 11. 1955; ИАЈ, ДУП-110, к. 2, ф. 2, Записници са седница Педагошког савета дома.

54 У Лесковачком занатству током 1955. године било је упуслено 484 ученика у привреди, од којих је већина (391) радила у приватним занатским радњама, а остали (93) у социјалистичком сектору занатства. Највише ученика било је у металопрерађивачкој струци (215), а потом у дрвопрерађивачкој струци (174), Живан Стојковић и Ненад Кражић,

У 1958. години био је планиран упис мањег броја нових ученика у школама у привреди него ранијих година, за шта су оптуживане привредне организације које нису пажљиво разрадиле своје планове рада.⁵⁵ Лесковачке школе ученика у привреди ни 1960. године нису решиле главне проблеме који су били присутни још од завршетка рата. Ове установе нису располагале сопственим зградама а и даље су предавања држали наставници других школа као хонорарни предавачи.⁵⁶ На састанцима партијских и омладинских органа вођене су дуге дискусије о проблемима и стању ученика у привреди, које су углавном биле бескорисне. Говорници су обично износили читав низ проблема са којима се домови и школе у привреди суочавају, често залазећи у ситне детаље. Руководећи органи су се заносили бројкама и процентима, а на седницама су се могли чути углавном уопштени предлози и закључци. Тако су у одлукама водећих органа по питању ученика у привреди изостајале конкретне акције, а и оне које су се прихватале у циљу побољшања услова и рада у школама нису се увек спроводиле. Безидејност централних органа по питању ученика у привреди додатно је погоршавала стање које је владало на локалу.⁵⁷

Једна од промена у самоуправном систему било је формирање локалних привредних комора као стручних организација које су се активно укључиле у привредни живот, а у овом периоду су биле организоване по гранама привреде.⁵⁸ Ове организације су знатан део свог рада посветиле ученицима у привреди, помажући их у техничком и финансијском погледу. У Лесковцу су деловали Занатско-комунална комора, Трговинска комора, Угоститељска комора и Биро за унапређење пољопривреде, касније Среска пољопривредно-шумарска комора.⁵⁹

Од половине педесетих година покушало се са развијањем и других привредних грана на овакав и сличан начин. Са јачањем локалне индустрије јавила се потреба за побољшањем квалитета угоститељства које је као услужна делатност требало да прати раст стандарда становништва, за шта је Уго-

---

Занатство Лесковца. 2 (Лесковац: Историјски архив, 2005), 58, 68–74; АЈ, 114–92, Положај ученика у привреди; ИАЛ, фонд Привредна комора Лесковац (ПКЛ), подфонд Среска занатско-комунална комора (СЗКК), к. 1, ф. 1–2, Записници са седница коморе 1955–1956; ИАЛ, ДУП-7Ј, к. 3, ф. 7, Премештање ученика Илић Душана у Централну, 09. 04. 1952; „За културнији изглед ученика у привреди”, *Наша реч*, 17. 4. 1954, 4.

55 „Још увек недовољна пажња укључивању ученика у привреду”, *Наша реч*, 09. 08. 1958, 4.

56 „Незавидан положај школа ученика у привреди: Без просторија и наставног кадра”, *Наша реч*, 25. 06. 1960, 4.

57 АЈ, 114–92, Стенографске белешке са саветовања о проблемима ученика у привреди и ученика са практичном обуком, 20. 03. 1957.

58 Момир Павлићевић и Радивоје Јевтић, *Привредна комора Србије: вредност трајања 1857–2007* (Београд: Привредна комора Србије, 2008), 270–287.

59 ИАЛ, ПКЛ, к. 1, ф. 1, Записници са седница.

стителска комора основала фонд за кадрове чији се део одвајао за потребе школа. У Лесковцу је радила Средња угоститељска школа са практичном обуком која је образовала раднике из ове привредне гране, али је углавном била реч о слабијим ученицима који су поменути школу уписивали, јер нису могли да похађају неку другу. Родитељи, а често и сами ученици, веровали су да је рад у угоститељству вид понизности, па су многи ученици после завршене угоститељске школе одбијали да раде као конобари, сматрајући да им са средњом школом припада место у управи неког угоститељског предузећа. На седницама Управног одбора Угоститељске коморе често се расправљало о слабом стању радне снаге, пре свега куvara, од којих многи нису били квалификовани радници, а чији је неправилан рад штетио квалитету друштвених ресторана у граду. Проблем су представљали и ресторани за раднике при предузећима, јер је у многим храна била оцењена као лоша и неукусна. Зато је за побољшање квалитета требало повећати квалификовану радну снагу. За 1961. годину планирало се отварање 50 нових радних места у угоститељству, док је истовремено предвиђено да ће образовањем из ове гране привреде изаћи 30 нових радника, свршених ученика. Исте године на конкурс за пријем у Средњу угоститељску школу јавило се 14 кандидата, а због малог броја ученика сви кандидати имали су стипендије локалних предузећа.⁶⁰

Школовање у угоститељству није могло да задовољи растуће потребе ове привредне гране због несразмере у броју ученика и планираног броја нових радних места. Ученици у угоститељству су све до септембра 1961. склапали уговоре о стипендирању са Угоститељском комором која им је плаћала трошкове школовања у периоду од три године, док су ученици били у обавези да након завршеног стручног испита исти толики период проведу радећи у Лесковцу. На тај начин, Угоститељска комора је распоређивала нову радну снагу према потребама локалних предузећа. Истовремено, на послу се између радника и ученика јављала нетрпеливост због страха радника да ће им ученици касније преузети радно место. Од краја 1961. године ученици почињу да склапају уговоре о стипендирању директно са угоститељским предузећем, што је значило да више нису везани за комору већ за предузеће код којег су били обавезни да раде након школовања. За ученике у трговини била је задужена Трговинска комора у оквиру које је такође постојао фонд за уздизање кадрова. Иницијативом Трговинске коморе отворен је откупљивачки смер при Трговинској школи како би се решио проблем мањка откупљивача у пољопривреди.⁶¹

60 Изградња новог хотела у Лесковцу у 1962. години повећала је потребу за новим радницима, а редовно организовање Сајма текстила и текстилних машина потребу за кадровима из угоститељства и трговине. ИАЛ, ПКЛ, подфонд Угоститељска комора среза (УКС), к. 4, ф. 1, Записници са седница Угоститељске коморе 1958–1961.

61 ИАЛ, ПКЛ, УКС, к. 4, ф. 1, Уговори о стипендирању ученика, 1958–1961; ИАЛ, ПКЛ,

Први знаци успоравања привредног раста забележени су у години „мини реформе” 1961, да би касније југословенска привреда ушла у стагнацију, за разлику од великог полета производње који се бележио у другој половини педесетих година.⁶² Почетак привредног успоравања ученици у привреди дочекали су са многим проблемима, од којих су поједини били наслеђени још од почетка увођења социјализма. Лесковац је и даље имао мањак квалификованих радника, због чега школовање ученика за потребе привреде није испунило свој задатак.

Закључак

Бројне потешкоће у раду школа и домова у току истраживаног периода показују да ученици у привреди нису заузели значајно место у привредном и просветном систему. Просечан ученик ових школа бележио је слаб успех у учењу, што је онемогућавало стварање теоријски образованог радника, док су недостатак интересовања ученика за рад и непоштовање прописа од стране послодавца негативно утицали на њихово обучавање у послу. Мањак државне бригае, посебно од почетка педесетих година, показивао је да ни власт није имала јасну стратегију решавања проблема овог дела просветног система. Ниске награде на раду, које су упркос расту цена годинама остајале исте, посебно су се негативно одражавале на ученике чији су родитељи морали да плаћају разлику у домском смештају. Републичка и локална власт више су времена трошиле на реорганизацију школа и домова ученика у привреди оснивањем нових или спајањем више школа, верујући да ће се овај део просвете побољшати само реформисањем и увођењем нових смерова. Уместо тога, требало је да се пажња преусмери на то како да се привуку одлични и примерни ученици да након основне школе своје образовање наставе у школама у привреди. Лош положај ученика у привреди и стигматизација која је према њима владала у друштву учинили су да школе у привреди многима буду непожељне. Индоктринација се над ученицима вршила разним методама. Посебно је била изражена првих послератних година код ученика чије је основно образовање протекло под окриљем Владе народног спаса у антикомунистичком окружењу, да би потом све до средине 1949. ученици били одгајани у просовјетској атмосфери, а после васпитавани кроз антагонизацију политике СССР-а критиковањем совјетског односа према Југославији. Истовремено, ученици престају да се баве совјетским темама и окрећу се искључиво домаћим политичким темама. С друге стране, ученици су слати

подфонд Среска пољопривредно-шумарска комора (СПШК), к. 1, ф. 1, Записник са седнице коморе 09. 06. 1961; ИАЈ, ПКЈ, подфонд Трговинска комора среза (ТКС), к. 11, ф. 1, Записници са седница Трговинске коморе 1957–1960.

на летовања и екскурзије, што би им иначе тешко било доступно имајући у виду њихов слаб материјални положај. Развијен културни живот који се испољавао кроз посету бројним градским дешавањима позитивно је деловао на ученике, од којих су се многи тек упознавали са градским начином живота. Ученици су школовањем добијали приступ стручној литератури и упознавали се са радом у предузећу, а већина ученика је уписом у школу у привреди прешла да живи из села у град. Ипак, стварање нових припадника радничке класе који су стручни у свом раду, имају изражену социјалистичку свест и представљају пример остатку друштва, било је далеко од остварења.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Bilandžić, Dušan. *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi 1918–1985*. Zagreb: Školska knjiga, 1985.
- Dimić, Ljubodrag. *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952*. Beograd: Rad, 1988.
- Dobrivojević, Ivana. *Selo i grad. Transformacija agrarnog društva Srbije 1945–1955*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2013.
- Dobrivojević, Ivana. „Najbednija dečija sudbina. Život učenika u privredi u Jugoslaviji 1945–1965”. *Istorija 20. veka*, XXXI, br. 1 (2013), 181–194.
- Гроздановић, Драгутин. *Просвета, школство и култура лесковачког краја 1944–1954*. Лесковац: Народни музеј, 1987.
- Кежић, Данијел. „Политичке последице економских реформи у СФРЈ. Од дезинтеграције економског система до конфедерализације Југославије (1961–1971)”. *Токови историје*, XXV, бр. 2 (2017), 11–36.
- Миленковић, Србољуб. *Разарање лесковачке индустрије 1941–1953*. Лесковац: Народни музеј, 2003.
- Павлићевић, Момир, и Радивоје Јевтић. *Привредна комора Србије: Вредност трајања 1857–2007*. Београд: Привредна комора Србије, 2008.
- Павловић, Момчило, и Верољуб Трајковић. *Савезничко бомбардовање Лесковца 6. септембра 1944: студија и документи*. Београд: Институт за савремену историју; Лесковац: Народни музеј, 1995.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Treća knjiga. Socijalistička Jugoslavija 1945–1988*. Beograd: Nolit, 1988.
- Ракоњац, Александар. „Да ли су остварени главни циљеви Петолетке? Прилог проучавању развоја тешке индустрије у Југославији (1947–1952)”. *Токови историје*, XXXI, бр. 1 (2023), 93–119.
- Стојковић, Живан, и Ненад Кражић. *Занатство Лесковца 2*. Лесковац: Историјски архив, 2005.

- Шкодрић, Љубинка. „Основно школство у окупираној Србији 1941–1944”. У: *Без школе шта би ми?! Огледи из историје образовања у Србији и Југославији од 19. века до данас*. уреднице: Александра Илић Рајковић и Сања Петровић Тодосијевић, 261–284. Београд: Институт за новију историју Србије, Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета у Београду, 2021.

*Boris Tomanić,
Milan Milenković,*

*The Creation of a „Socialist Man”: Students in the Industry in Leskovac
1945–1961.*

Abstract

This paper aims to analyze the process of professional and ideological training of the students which were meant to be new members of the working class, with a special view of the organization and educational work in boarding schools of the students in industry within which the process of professional and ideological advancement was more intensive. In reality, the students in industry were the weakest part of the educational system. Many students were picking schools in industry because they could not enrol in „better“ schools. Big problems were also lack of discipline and lack of attention. Many of the students that enrolled in the schools in industry lacked proper knowledge from primary school, with the majority of the students having passed only four grades of the primary schools. The creation of a socialist consciousness among the students was also a problem, due to the change of foreign policy in Yugoslavia. It had a big impact on the education system which led to confusion among the students. At the end of the researched period, the students in industry did not meet requirements of a qualified labour force, in both quality and quantity. The County of Leskovac at the beginning of the sixties lacked qualified workers in industry, with many inherited problems from the start of socialist transition after the Second World War. On the other end, the students in industry that mostly came from the country side, after enrolling in the schools were met with the city lifestyle, had a chance of studying factories and the production process, gained access to professional literature and went on sightseeing tours throughout Serbia and Yugoslavia. The paper is mainly based on unpublished documents of the Archives of Yugoslavia and the Historical Archives of Leskovac, as well as on published sources and relevant literature.

*Борис Томанич,
Милан Миленкович*

*«Создание социалистического человека»: ученики-экономисты в Лесковаце,
1945–1961 гг.*

Краткое содержание

Целью данной статьи является анализ процесса профессионально-идеологической подготовки учеников, которые должны были стать новыми членами рабочего класса, с особым акцентом на организацию и воспитательную работу в домах учеников в условиях хозяйства, где более интенсивен процесс профессиональной идеологической подготовки. На самом деле ученики экономики были самой слабой частью системы образования. Многие ученики выбрали школы экономики, потому что не могли поступить в «лучшие» школы. Большими проблемами были отсутствие дисциплины и невнимательность. Многим учащимся, посещавшим экономические школы, не хватало достаточных знаний из начальной школы, и большинство учащихся окончили только четыре класса начальной школы. Создание социалистического сознания среди студентов также было проблемой из-за изменения внешней политики государства. Это изменение оказало большое влияние на систему образования, что привело к замешательству среди учеников, следовавших за ними на протяжении всего наблюдаемого периода. По итогам указанного периода студенты в экономике не отвечали требованиям к квалифицированной рабочей силе как по качеству, так и по количеству. В районе Лесковаца в начале шестидесятых годов ощущалась нехватка квалифицированных рабочих в экономике, а также многие проблемы, унаследованные от начала социалистического перехода после Второй мировой войны. С другой стороны, ученики экономики, которые в основном были выходцами из сельской местности, после школы знакомились с городским бытом, имели возможность изучить фабрики и производственный процесс, имели более легкий доступ к профессиональной литературе, а также были на экскурсиях по Сербии и Югославии, что должно было привести к их социальной и общественной реализации в новой системе. Работа в основном основана на неопубликованных документах Архивов Югославии и Исторического архива Лесковаца, а также на опубликованных источниках и соответствующей литературе.